

Ζωή Γεωργιάδου, «Εισαγωγή»
(για το έργο *Διγενής Ακρίτης*)

Οι ακρίτες και τα ακριτικά τραγούδια

Οι αραβοβυζαντινές συγκρούσεις που διήρκεσαν από τα τέλη του 7ου ως τις αρχές του 11ου αιώνα αποτελούν το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται η σωζόμενη ηρωική ποίηση των Βυζαντινών σε δημώδη γλώσσα (Λεντάρη 2014, 516). Οι αναμετρήσεις αυτές δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη μιας λαϊκής, προφορικής αφηγηματικής ποίησης που ανταποκρινόταν στο ζωντανό ενδιαφέρον της κοινωνίας να πληροφορηθεί και να ακούσει λεπτομέρειες, πραγματικές ή φανταστικές, για τις περιπέτειες αυτές και για τα κατορθώματα των αγωνιστών, τα επονομαζόμενα «ανδραγαθίες». Η επιδρομή και η απόκρουση, το μίσος για τους εισβολείς, η επιθυμία για εκδίκηση, η τύχη των αιχμαλώτων, κυρίως των κοριτσιών, και η προσπάθεια για τη διάσωσή τους εμπνέουν τον λαϊκό ποιητή που, βασιζόμενος σε άμεσες πεζές ζωντανές αφηγήσεις από αυτόπτες, επεξεργάζεται, οργανώνει και αναπτύσσει όλο αυτό το υλικό πληροφοριών και συναισθημάτων σε ζωντανή γλώσσα και σε εύκολα απομνημονεύσιμο στίχο (Αλεξίου 1995, 19-20).

Στα ανατολικά σύνορα της αυτοκρατορίας, τις «άκρες» του κράτους τις φύλαγαν οι *ακρίτες*.¹ Πολεμούσαν με τους Άραβες, με τους τοπικούς άρχοντες (τους αμιράδες), αλλά και με τους *απελάτες*, ένα είδος παράνομων και ληστών που διακρίνονταν κι αυτοί για την παλικαριά τους, και είχαν την ίδια πολεμική τακτική και τον ίδιο κώδικα ηθικής με τους ακρίτες.

¹ Ο όρος «ακρίτης» (από τη λέξη «άκρα», που σήμαινε μεθόριος) είναι η ελληνική απόδοση του λατινικού «limitaneus» και παρουσιάζεται για πρώτη φορά, όσο ξέρουμε, τον 10ο αιώνα. Οι ακρίτες όφειλαν να συντηρούν άλογα και να οπλίζονται με έξοδά τους, αλλά, όταν μετείχαν σε εκστρατεία, έπαιρναν και μισθό, τη «ρόγα».

Το έπος του Διγενή Ακρίτη

Γύρω από τα κατορθώματα των ακριτών, λοιπόν, άρχισαν νωρίς να πλάθονται διάφοροι θρύλοι και να σχηματίζεται ένας κύκλος από αφηγηματικά [δημοτικά τραγούδια](#) επικής μορφής, τα *ακριτικά* τραγούδια, που σώθηκαν με την προφορική παράδοση. Βασισμένος κυρίως στα τραγούδια αυτά και στους θρύλους, αλλά και σε άλλες λογιότερες πηγές, ένας ποιητής συνέθεσε ένα εκτενές επικό/μυθιστορηματικό ποίημα, το έπος του *Διγενή Ακρίτη* (Πολίτης 2004, 26-27). Το έμμετρο αυτό αφήγημα είναι το παλαιότερο γραπτό λογοτεχνικό μνημείο της δημόδους μεσαιωνικής ελληνικής γλώσσας και θεωρείται πως σηματοδοτεί την αρχή της νεοελληνικής λογοτεχνίας.² Το έπος τοποθετείται χρονικά στον 12ο μ.Χ. αιώνα και βασική στιχουργική μορφή του είναι ο [ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος στίχος](#).

Κεντρικός ήρωας και περιεχόμενο του έπους

Σύμφωνα με τον μύθο, ο Βασίλειος Διγενής ήταν ένας από τους ακρίτες, τους φρουρούς των βυζαντινών συνόρων, και απέκτησε το προσωνύμιο *Διγενής* εξαιτίας της μεικτής καταγωγής του: η μητέρα του ήταν κόρη βυζαντινού στρατηγού και ο πατέρας του αμιράς από τη Συρία. Ο Βασίλειος καταγόταν, λοιπόν, από δύο γένη, το ελληνικό και το αραβικό, ενώ το βαπτιστικό του αναπαράγει το όνομα του κυριότερου αγίου της Καππαδοκίας, του Μεγάλου Βασιλείου. Ο ήρωας αποτελεί προσωποποίηση του συνόλου των ακριτών, που με την παλικαριά και τις ανδραγαθίες τους είχαν συγκινήσει τη λαϊκή φαντασία (Αλεξίου 1995, 26).

Γύρω από αυτόν τον Ακρίτη, την καταγωγή, τα κινήγια του, τις ανδραγαθίες του εναντίον απελατών και Αράβων, τον γάμο του με την κόρη ενός στρατηγού, την εγκατάστασή του σε μια θαυμάσια έπαυλη στην όχθη του Ευφράτη και τον πρόωρο θάνατό του, λαϊκοί ποιητές άρχισαν να συνθέτουν προφορικά στην Καππαδοκία, τον

² Είναι χαρακτηριστικό, π.χ., ότι οι τρεις εγκυρότερες *Ιστορίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας* (Δημαράς, Vittì και Πολίτης) αρχίζουν με τον *Διγενή* ή/και τα δημοτικά, ακριτικά τραγούδια. Πάντως, για τις απαρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας έχουν διατυπωθεί και διαφορετικές απόψεις που ασφαλώς δεν μπορούν να συνοψιστούν εδώ.

10ο και 11ο αιώνα, αυτοτελή αφηγηματικά ποιήματα εκατό ή διακοσίων περίπου στίχων. Αργότερα, πιθανώς στις αρχές του 12ου αιώνα, κάποιος άλλος ποιητής όχι μόνο συνέλεξε κείμενα του είδους αυτού, καταγράφοντάς τα από προφορικές εκτελέσεις ή αντιγράφοντάς τα από χειρόγραφα που κυκλοφορούσαν, αλλά και προσπάθησε να τα κατατάξει με βάση τη χρονολογική σειρά της ζωής του Διγενή, να τα επεξεργαστεί και να τα συνδέσει, ως ένα βαθμό, μεταξύ τους. Πλησιάζουμε έτσι προς μια «επική σύνθεση», αρκετά χαλαρή βέβαια (Αλεξίου 1995, 27).

Το κείμενο, στις διάφορες παραλλαγές του, διαιρείται σε οκτώ ή δέκα βιβλία. Μολονότι κεντρικός ήρωας είναι ο Βασίλειος, τα τρία πρώτα βιβλία περιέχουν την ιστορία του πατέρα του, του αμυρά της Συρίας Μουσούρ, δηλαδή την αρπαγή από αυτόν της Ειρήνης, μοναχοκόρης ενός βυζαντινού στρατηγού, του Ανδρόνικου Δούκα, την καταδίωξή του από τους πέντε αδελφούς της, τη μονομαχία του με τον νεότερο και την ήττα του, τον προσηλυτισμό του στον χριστιανισμό και τον γάμο του με την κόρη. Γιος από τον γάμο αυτό είναι ο ήρωας του έπους (Πολίτης 2004, 27). Τα υπόλοιπα βιβλία εξιστορούν την ενηλικίωση και τα υπερφυσικά κατορθώματά του: σε νεαρή ηλικία σκοτώνει δύο αρκούδες και ένα λιοντάρι· ερωτεύεται την Ευδοκία, κόρη ενός στρατηγού, την κλέβει και την παντρεύεται, αφού πρώτα σκοτώνει τους πολεμιστές που έστειλε ο πατέρας της για να τον κυνηγήσουν. Το μεγαλύτερο τμήμα του δεύτερου μέρους καταλαμβάνεται από την αφήγηση –σε πρώτο πρόσωπο– των μαχών του Διγενή εναντίον των απελατών και της αμαζόνας Μαξιμούς. Αφού απέκτησε τεράστια δόξα, ο ήρωας αποσύρθηκε σε έναν πύργο που έχτισε στις όχθες του Ευφράτη, όπου και πέθανε σε νεαρή ηλικία από ασθένεια.

Προβλήματα φιλολογικής έρευνας

Ένα κείμενο τόσο πρώιμο, στηριγμένο σε παραδόσεις και γεγονότα ιστορικά, με ποικίλες επιδράσεις και παραδεδομένο σε τόσες παραλλαγές, φυσικό ήταν να γεννήσει πλήθος προβλημάτων, στα περισσότερα από τα οποία η φιλολογική έρευνα δεν μπόρεσε να δώσει ακόμα οριστική λύση (Αλεξίου 1995, 28). Τα προβλήματα αυτά έχουν σχέση με τον γραμματολογικό προσδιορισμό του έργου, αν δηλαδή είναι

έπος ή μυθιστόρημα, τη μορφή του πρωτότυπου κειμένου και τη σχέση των παραλλαγών με αυτήν, τη χρονολόγηση του πρωτότυπου και την ταυτότητα του συγγραφέα, τη χρονολόγηση των παραλλαγών και τη μεταξύ τους σχέση και, τέλος, τη σχέση του κειμένου με την προφορική παράδοση και τα τραγούδια του ακριτικού κύκλου.

Γραμματολογικό είδος

Όταν ο Διγενής ανακαλύφθηκε και εκδόθηκε για πρώτη φορά, χαρακτηρίστηκε από πολλούς «έπος των νεωτέρων Ελλήνων». Ο επικός χαρακτήρας του έργου είναι φανερός στις σκηνές των μαχών και τις αφηγήσεις των ανδραγαθημάτων του ήρωα και δικαιολογείται από τη σχέση του κειμένου με την ηρωικού χαρακτήρα ακριτική ποίηση (Πολίτης, Αλεξίου). Σύντομα, όμως, επισημάνθηκαν και χαρακτηριστικά του έργου που το καθιστούν συγγενές με το είδος του μυθιστορήματος (ή, ακριβέστερα, της μυθιστορίας), κυρίως φανερές επιδράσεις της ρητορικής επεξεργασίας του λόγου, όπως οι ρητορικές *εκφράσεις*,³ αλλά και στιγμιότυπα ειρηνικής ζωής, με έμφαση στις ερωτικές εικόνες μεταξύ του ήρωα και της μέλλουσας γυναίκας του (Δημαράς, Beck). Οι απόψεις των μελετητών πάνω στο θέμα παραμένουν ακόμα διχασμένες.⁴

Οι παραλλαγές του έργου

Το έργο σώζεται σε έξι χειρόγραφες παραλλαγές: του Εσκοριάλ, της Τραπεζούντας, της Άνδρου-Αθηνών, της Κρυπτοφέρρης, της Οξφόρδης και της Άνδρου-Θεσσαλονίκης (αποτελεί τη μόνη γνωστή *πεζή* παραλλαγή). Τα χειρόγραφα ανακαλύφθηκαν σχετικά αργά, μετά τη δεκαετία του 1870. Πρώτο εκδόθηκε από τους

³ Λεπτομερείς περιγραφές προσώπων, κτισμάτων, κήπων και αντικειμένων, που αποτελούν βασικό συστατικό του ελληνιστικού, λόγιου και δημόδους βυζαντινού μυθιστορήματος. Ο όρος «έκφρασις» ανάγεται στις αρχαίες ρητορικές σχολές.

⁴ Να σημειωθεί, επίσης, ότι κάποιιοι έχουν προτείνει μια συμβιβαστική λύση με τον υβριδικό όρο *επική μυθιστορία* –αγγλ. *epic romance*– (Βλ. Καπλάνης 2010, 38), με έμφαση είτε στο επίθετο είτε στο ουσιαστικό.

[Κ. Σάθα](#) και É. Legrand το 1875 το χειρόγραφο της Τραπεζούντας, ενώ μέσα στα επόμενα χρόνια ανακαλύφθηκαν και εκδόθηκαν και τα υπόλοιπα πέντε.

Το αρχικό κείμενο δεν έχει σωθεί. Όπως σημειώνουν οι μελετητές, το χαμένο πρωτότυπο κατάγεται από ένα απώτερο προφορικό αρχέτυπο ή από έναν κύκλο συγγενών προφορικών ασμάτων με ηρωικό περιεχόμενο. Οι δύο σημαντικότερες παραλλαγές είναι αυτές της Κρυπτοφέρρης και του Εσκοριάλ, οι οποίες, παρά τις αξιοπρόσεκτες αφηγηματικές, θεματικές, γλωσσικές και υφολογικές διαφορές μεταξύ τους, προέρχονται από ένα παλαιότερο κοινό αρχέτυπο του 12ου αιώνα (Λεντάρη 2014, 516). Στις μεταγενέστερες παραλλαγές του κειμένου (Τραπεζούντας και Άνδρου-Αθηνών), που προέρχονται από μία κοινή πηγή των αρχών του 16ου αιώνα, είναι εμφανείς οι μυθιστορ(ημα)τικές επιδράσεις. Από την ίδια πηγή προέρχονται και οι άλλες δύο, ακόμη μεταγενέστερες, επεξεργασίες (Άνδρου-Θεσσαλονίκης και Οξφόρδης). Υπάρχουν πληροφορίες και για άλλα –χαμένα σήμερα– χειρόγραφα, δύο από τα οποία πρέπει να ήταν εικονογραφημένα. Σώζεται, επίσης, και μια ρωσική διασκευή (Λεντάρη 2014, 516-517).

Η παραλλαγή του Εσκοριάλ,⁵ την οποία ακολουθούμε εδώ, είναι εντελώς ιδιότυπη: παραδίδει ένα εξαιρετικά συντομευμένο κείμενο, ενώ η γλώσσα βρίσκεται πολύ κοντά στη δημοτική. Το χειρόγραφο, που βρίσκεται σήμερα στο μοναστήρι του Εσκοριάλ (στην Ισπανία), γράφτηκε στην Κρήτη τον 15ο αιώνα. Είναι εξαιρετικά καλλιγραφημένο και έχει κενούς χώρους που επρόκειτο να συμπληρωθούν με μικρογραφίες. Εκδόθηκε για πρώτη φορά από τον Hesselting (1912) και στη συνέχεια από τον Καλονάρο (1941), τον Trapp (1971) και, τέλος, από τον [Αλεξίου](#) το 1985 (Αλεξίου 1995, 28-29) – η ανθολόγησή μας στηρίζεται στη μικρή έκδοση του Αλεξίου (1995). Η σύγχρονη έρευνα απέδειξε ότι το κείμενο της παραλλαγής του Εσκοριάλ είναι πολύ αξιόπιστο ως προς αρκετά πραγματολογικά στοιχεία που είναι

⁵ Σύμφωνα με τους μελετητές, θεματικά, υφολογικά και δομικά είναι η πλησιέστερη απ' όλες στο επικό είδος (Αλεξίου 1995, 86-88), όχι το αρχαϊκό αλλά το μεσαιωνικό, και έχει μεταιχμιακό χαρακτήρα, βυζαντινό και (πρώιμο) νεοελληνικό (Καπλάνης 2010, 97).

αδύνατον να επιβίωσαν προφορικά τόσους αιώνες, επομένως το σωζόμενο χειρόγραφο του 15ου αιώνα πρέπει να αποτελεί αντιγραφή παλαιότερου κειμένου, το οποίο μπορεί να αναχθεί στον 12ο αιώνα (Λεντάρη 2014, 516).

Πηγές και επιδράσεις

Όπως αναφέρθηκε στην αρχή, τα ακριτικά τραγούδια προϋπήρχαν του έπους και αποτέλεσαν τη σημαντικότερη πηγή του. Από την άλλη μεριά, το έπος, με τη διάδοση που γνώρισε, γέννησε με τη σειρά του έναν ιδιαίτερο κύκλο τραγουδιών. Από τις γραπτές επεξεργασίες του *Διγενή*, λοιπόν, δημιουργήθηκε στη συνέχεια ένας νέος κύκλος ακριτικών τραγουδιών, μερικά από τα οποία διασώθηκαν ως τον 20ό αιώνα.

Η αφήγηση της ιστορίας του *Διγενή* πρέπει να ήταν πολύ δημοφιλής και τα κατορθώματά του είχαν πιθανότατα μυθοποιηθεί ήδη από την εποχή της συγγραφής της. Η παράδοση του έργου σε χειρόγραφα που απέχουν χρονικά μεταξύ τους, αλλά και η επιθυμία των διασκευαστών ή των αντιγραφέων να επεξεργάζονται το έπος σε νέες μορφές είναι άλλη μια ένδειξη της επιβίωσής του στους επόμενους αιώνες. Έτσι, επιδράσεις από τον *Ακρίτη* διαφαίνονται σε μεταγενέστερα βυζαντινά μυθιστορήματα, λ.χ., την *Αχιλλίδα* και το *Λίβιστρος και Ροδάμνη*.⁶ επίσης, παρωδία του επικού ύφους παρατηρείται σε ένα σατιρικό, ψευδο-ηρωικό ποίημα⁶ του κρητικού ποιητή Στέφανου Σαχλίκη (Μαυρομάτης & Παναγιωτάκης 2015, 107). Προς τα τέλη του 19ου αιώνα, με την ανακάλυψη των δημοτικών ακριτικών τραγουδιών και των χειρογράφων του έπους, η μορφή του *Διγενή Ακρίτη* άρχισε να ερμηνεύεται ως εθνικό σύμβολο που πέρασε και στη λογοτεχνία της εποχής, με πρωιμότερο παράδειγμα τα ποιήματα του Κωστή Παλαμά, ο οποίος είδε στον ήρωα την προσωποποίηση του ακατάβλητου ελληνισμού. Ο *Διγενής* και το ακριτικό υλικό χρησιμοποιήθηκαν και σε έργα άλλων λογοτεχνών, όπως του Άγγελου Σικελιανού,

⁶ Πρόκειται για το *Καταλόγιν της Πόθας* ή *Έπαινο της Ποθοτζουστουνιάς*, ένα ποίημα 97 ανομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων, στο οποίο η ηρώιδα πόρνη καυχείται για τις ερωτικές της ικανότητες. Είναι εξαιρετικά αθυρόστομο και φαίνεται πως είχε περάσει στο προφορικό ρεπερτόριο της εποχής.

του Γιάννη Ψυχάρη και του Νίκου Καζαντζάκη (Για την τύχη του *Διγενή* στη μεταγενέστερη νεοελληνική ποίηση βλ. Κεχαγιόγλου 1986).

Βιβλιογραφικές αναφορές

Αλεξίου 1995

Στυλιανός Αλεξίου (επιμ.), *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης και τα άσματα του Αρμούρη και του Υιού του Ανδρονίκου*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1995.

Καπλάνης 2010

Τάσος Α. Καπλάνης, «Ο Διγενής και η Μαξιμού στη διασκευή Ε: Γλώσσα, παράδοση και ποιητική μιας ερωτικής συνέντευξης», *Βυζαντινά* 30 (2010), σ. 83-100.

Κεχαγιόγλου 1986

Γιώργος Κεχαγιόγλου, «Τύχες της βυζαντινής ακριτικής ποίησης στη νεοελληνική λογοτεχνία: σταθμοί και χρήσεις. Αποτιμήσεις», *Ελληνικά*, τ. 37, τχ. 1 (1986), σ. 83-109.

Λεντάρη 2014

Τίνα Λεντάρη, «*Διγενής Ακρίτης*», *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*, Πατάκης, Αθήνα 2014, σ. 516-518.

Μαυρομάτης & Παναγιωτάκης 2015

Γιάννης Κ. Μαυρομάτης & Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης (επιμ.), «Ο Στέφανος Σαχλίκης και η εποχή του» [= Εισαγωγή], *Στέφανος Σαχλίκης. Τα Ποιήματα. Χρηστική έκδοση με βάση και τα τρία χειρόγραφα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2015, σ. 35-107.

Πολίτης 2004

Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2004, σ. 26-27.

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442 Π 4.3.7: «Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.»
Ζωή Γεωργιάδου, «Εισαγωγή» (για το έργο *Διγενής Ακρίτης*)